

Az első nyomdaleírás szépirodalmi műben (1615)

DON QUIJOTE LÁTOGATÁSA EGY BARCELONAI NYOMDÁBAN

Timkó György

Egy francia grafikai kiadványban, 1925-ben (*Chronologie des Arts Graphiques*), érdekes rajz jelent meg: Don Quijote látogatása egy barcelonai nyomdában. J. Pahina Laporta rajzolta, azonban nem ismeretes, hogy mikor, mert a folyóirat átvette valahonnan, de nem egy cikk vagy tanulmány kapcsán, hanem minden utalás nélküli illusztrációként.

A Magyar Grafika nem irodalmi folyóirat, ezért a szépirodalmi művet, Servantes Don Quijote¹ regényét csak annyira érintjük, amennyire a nyomdai vonatkozás miatt szükséges.

Laporta nyomdaábrázolása képzelet szülte alkotás, mint ahogyan a nyomdát meglátogató Don Quijote is az. Mégis mindkettő megragadja a képzeletet, mert mindkettőnek nagyon sok valóságtartalma van. A regényrészlet teljesen az akkori spanyol társadalom valóságát, annak irodalmi helyzetét és gondjait tükrözi. Az ott említett szereplők – név szerint is megemlítve – nem kitalált, hanem akkor a valóságban is élő emberek voltak.

Cervantes Don Quijote regényének második kötete 1615-ben jelent meg, és ebben a második részben olvasható a nevezetes nyomdालátogatás, ezért a rajz az 1600-as évek második évtizedében működő nyomdát ábrázolja. Azonban rögtön felmerül a kérdés, mit keresett a hőbortos lovag egy nyomdában, miért látogatta meg azt, miért beszélgetett az ott levőkkel? Ugyanis ez a láto-

gatás (látszólag) nem illik a csodálatos kalandjai sorába. Ennek megértése csak úgy lehetséges, ha a spanyol társadalom akkori viszonyainak néhány mozzanatát és Cervantes életének egyik fontos epizódját felelevenítjük.

Kezdjük az elsővel, a spanyol társadalmi viszonyokkal.

Spanyolország a 16. századra Európa vezető nagyhatalma lett, hatalmas gyarmatbirodalommal (Latin-Amerika, Németalföld, Nápoly-Szicília, Portugália, Milánó). Igaz, már Cervantes életében megindult e nagyhatalom hanyatlása: 1581-ben Németalföld északi tartományai sikeres szabadságharcot vívtak, és elszakadtak Spanyol-

1 Az Ibériai-félszigeten több, latinra alapozott nyelvjárás volt (és persze más is, mint pl. a baszk), és ezek közül kiemelkedett a kasztíliai, mely az arabok (mórok) 1492-es végső kiűzése után fokozatosan az irodalmi – és hivatalos – nyelv alapjává lett. Ennek megerősödését elősegítette az is, hogy 1472-ben létrejött az egységes spanyol állam. A 16. és 17. század fordulóján a spanyol irodalmi nyelv olyan fejlettségi szintre ért, hogy a világirodalomnak két olyan nagyságot adhatott, mint a spanyol klasszikus dráma megteremtője, Lope de Vega (1562–1635) és Cervantes.

Miguel de Saavedra Cervantes 1547 és 1616 között élt. Ma már csak mint a Don Quijote alkotójaként ismerjük, azonban korának igen termékeny írója volt. Kolteményein kívül néhány jelentősebb műve: Galatea, pásztorregény; Numancia, A féltékeny öreg, A csodás színdarab, A salamancai barlang színművek (nagyszámú színműveinek többsége elveszett); novellák (Erkölcösös elbeszélések) és regényes novellái közül kiemelkedik a Cigánylány, (mely 1845-ben a francia Mérimée-t is megihlette, aki megírta a Carmen című kisregényét, mely viszont Bizet-t készítette az ismert opera megírására); írt irodalmi szatírárt (Parnasszusi utazás) és szerelmi regényt is (Persiles y Sigismunda).

országtól, a Nagy Armada 1588-ban megsemmisült², ezáltal az angol hegemonia a spanyol ellenében előretört.

Ebben az időben Nyugat-Európában megindult az eredeti tőkefelhalmozás, a kézműipar, majd az ipar is fejlődésnek indult, a polgárosodási törekvés szemben állt az egyházzal, a feudális rendszerekkel, a katolikus egyház ellenében megerősödött a reformáció. Nem így Spanyolországban! Amerikából összerabolt hatalmas nemesfémkincs a feudális rend és az egyház megerősítését és pompájának emelését szolgálta. A kézműipart, de még a mezőgazdaságot is nemhogy elhanyagolták, de a kíméletlen adózással a meglévőt is sorvasztották. A megélhetéshez, a pompás építkezésekhez külföldről hozták be a javakat, és ezáltal a rabolt kincs többsége kivándorolt külföldre, és ott erősítette az iparosodást³, Spanyolországban megállandósította a feudális rendszert. (Nem így Angliában!)

Mindez ráillik a spanyol nyomdászatra is. Valenciában, 1474-ben egy vándorló nyomdász már nyomtatott, de állandó spanyol nyomda csak egy évvel később ugyanott jött létre, melyet Lambert Pelmart német nyomdász alapított. Azonban Spanyolországban – éppen a fent vázolt okok miatt, melyhez társult még (Novák László megfogalmazása szerint) „a szent inkvizíció vasvesszeje” is – nem alakult ki olyan Európa-hírű nyomdász, mint a Németalföldön, Franciaországban, Németországban és Olaszországban. Az 1400-as évek végén Sevillában nyomdát állítottak fel, melyben az akkori spanyol főinkvizitor rendeleteit nyomtatták. Tovább idézem Novák László gondolatmenetét: „Hiába ömlött az arany az új világrészekből a pirenéi félszigetre: a sajtó meg a tudomány szabadsága híján lassú s biztos pusztulásnak kellett ott bekövetkeznie.” S valóban, e kezdeti csapást a spanyol nyomdászok soha nem heverte ki. Mindezt jól alátámasztja néhány adat is: amikor Sevillában a szent inkvizíció számára nyomdát alapítottak, Spanyolországban összesen hét nyomda volt, míg Olaszországban negyvenöt, Németországban tizenkilenc,

Németalföldön meg tizennégy. (De az a hét spanyol nyomda is silány nyomtatványt készített. A 16. század egyetlen jelentősebb spanyol nyomtatványa, az alcalai egyetem nyomdája, Brocaro által – 1517-ben – nyomtatott többnyelvű Biblia, melynek költségét Ximenes bíboros fedezte, de amely sem tudományos szempontból, sem nyomdai megformálásában nem hasonlítható Plantin nyomdájában – 1568 és 1572 között – készített nyolckötetes többnyelvű Bibliájához, amely a spanyol kiadványt feledésre ítélte.)

Ezek után nézzük meg, Cervantes számára miért volt fontos, hogy Búsképű lovagja meglátogasson egy nyomdát (melyben saját véleményét mondatta el vele).

Könyvet kiadni az akkori Spanyolországban nagyon nehéz vállalkozás volt. Ha az írónak sikerült kiadót találnia, megkezdődhetett a kilincselés a világi és egyházi engedélyekért. Cervantes nehezen megállapodott egy madridi könyvkiadóval, Francisco de Roblesszel. Ezt követően fölkereste Béjar herceget, hogy támogassa a kiadást (remélve, hogy egy magas rangú támogatóval könnyebben megkapja a hatósági engedélyt), de a herceget a gyóntatója erről lebeszélte, mondván: ne adja nevét és rangját ilyen „otromba bohózat”-hoz. A herceg azonban meghallgatta Cervantesnek a regény néhány fejezetéből való felolvasását, és az ajánlást megadta. Ezek után 1605-ben a madridi Juan de la Cuesta kinyomtatta a Don Quijote első kötetét (és még abban az évben két [kalóz] kiadása is megjelent Valenciában és Lisszabonban). Azonban hiába volt sikeres Cervantes műve, az újabb kiadások a kiadót gazdagították, ő ezekből egy maravédit⁴ sem kapott. Nyomorban írta könyveit, köztük a Don Quijote második kötetét, és nyomorban is halt meg.

1614-ben váratlan esemény történt: Valaki – Alonso Fernández de Avellaneda álnéven – piacra vitte a Don Quijote hamisított második kötetét. Bizonyára azért, mert Cervantes regényében, de elsősorban az 1614-ben megjelent *Parnasszusi utazás* című, író-költő kortársait bíráló és dicsé-
rő

2 A Nagy Armada a világ legnagyobb és legerősebb hajóhada volt, mintegy százharminc hadihajóból állt, de már a nagy rivális, Anglia ellen indított első összecsapásból csak hatvanhat megtépázott hajó jutott vissza spanyol kikötőbe. A tengeri vihar és a kisebb angol flotta elszánt védekezése nemcsak a spanyol hajóhad pusztulását vonta maga után, de ez lett Spanyolország „mohácsi vésze” is egyben, mert utána sem katonailag, sem gazdaságilag nem tudott megerősödni.

3 A gyarmatok kifosztásából élő, feudális szemlélettel és vakhittel átszótt spanyol államvezetésre jellemző, hogy a Nagy Armada létrehozásához, az építéshez és felszereléshez szükséges minden anyagot külföldről hozták be.

4 Maravédi: kis értékű aprópénz.

írásában – (melynek kritikai-ironikus szellemiségét a nyomdát látogató Don Quijote zsörtölődése is jól tükrözi) – több író megsejtett, ezért le akarták járni és népszerűségét aláásni. A ha-

„Amint az egyik utcába befordult, Don Quijote véletlenül föltekintett, s egy ajtó fölött igen nagy betűkkel ezt a fölírást pillantotta meg: *Itt könyveket nyomtatnak*. Nagyon megörült, mert eddigelé sohasem látott még nyomdát, s szeretne volna megnézni, milyen. Bement egész kíséretével, s látta, hogy az egyik helyen nyomnak, a másikon korrigálnak, itt szednek, amott tördelnek, szóval látta a nagyobb nyomdák minden gépét, tevékenységét.

Don Quijote egy szedőszekrényhez lépett, s megkérdezte, mire való; megmagyarázták neki; csodálkozott, s továbbment. Aztán egy másik szedőszekrényénél megkérdezte a munkást, mit csinál. A szedő így felelt:

– Ez a lovag (s egy igen jól megtermett, tisztességes tekintélyes külsejű férfiúra mutatott) egy olasz könyvet fordított, s én éppen most szedem, hogy kinyomtassuk.

– S mi a könyv címe? – kérdezte Don Quijote.

Az író így válaszolt:

– Olaszul az a címe, uram: *Le bagatelle*.

– S mi felel meg e *le bagatelle* szónak a spanyolban? – kérdezte Don Quijote.

– *Le bagatelle* annyit jelent – felelt az író –, mintha mink spanyolul azt mondanók: *los juguetes* (csekélységek); s bár a könyvnek ilyen szerény a címe, mégis igen jó és fontos dolgokat tartalmaz és foglal magában.

– Én is tudok valami keveset olaszul – mondotta Don Quijote –, s büszke vagyok, hogy Ariosto⁵ néhány stanzáját el is tudnám mondani könyv nélkül. Azonban mondja csak kegyelmed, tisztelt uram – s ne vegye szavaimat úgy, mintha talán tehetségét akarnám vizsgálni, mert csak kíváncsiságból kérdezem –, nem fordul elő művében valahol az a szó: *pignatta?* [fazék].

– Igen gyakran – felelt az író.

– S hogyan fordítja kegyelmed ezt spanyolra?

– Hogyan fordíthatnám másképp, mint *ollanak* – felelt az író.

– Lánchordta! – kiáltott fel Don Quijote –, kegyelmed sokra vitte az olasz nyelvben.

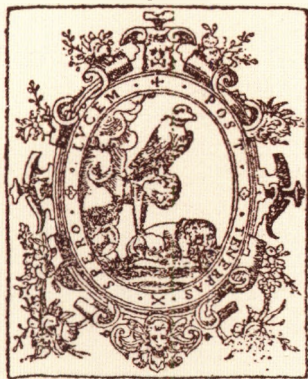
[Ezt követően Don Quijote a fordító értelmezési hibáiról beszél.]

– Esküdni mernék – folytatta Don Quijote –, hogy kegyelmedet nem ismeri a világ, túl fukar, hogy fényes elméket s jeles műveket megjutalmazza. Hány meg hány szép tehetség vész el ezért!

EL INGENIOSO HIDALGO DON QUIJOTE DE LA MANCHA,

Compuesto por Miguel de Cervantes Saavedra.

DIRIGIDO AL DVQUE DE BEJAR, Marques de Gibraltar, Conde de Benalcazar, y Bañares, Vizconde de la Puebla de Alcozer, Señor de las villas de Capilla, Curiel, y Burguillos

Año,

1605.

CON PRIVILEGIO EN MADRID Por Juan de la Cuesta.

Vendete en casa de Francisco de Robles, librero del Rey, no feñase

A Don Quijote első kiadásának címlapja

misítvány szerzője ügyesen utánozta Cervantes stílusát, azonban alakjai kicsinyes, lapos, nevetséges és hitvány figurák voltak. A két főhőst csak bohózat szereplőként mutatta be. A kor viszonyaira jellemző, hogy a hamisítvány írója azzal dicsekedett az előszóban, hogy könyvével megfosztja Cervantest a haszontól. Valójában a fukar és kalóz kiadó taszították nyomorba Cervantest.

Cervantes – halála előtt egy esztendővel, a hamisítvány után egy évvel – 1615-ben jelentette meg a Don Quijote második kötetét, ezzel teljessé vált a Búsképű lovag csodálatos története.

Ezek ismeretében lássuk, hogyan is történt az a bizonyos nyomdálátogatás (kissé rövidítve).

⁵ Ludovico Ariosto (1474–1533) a legnagyobb olasz költők egyike. Főműve az Orlando Furioso (Az örjögő Roland) című hőskötemény.

Hány meg hány lángészt sorvasztanak el, meny-nyi érdemet dobnak sutba! Én mégis azt hiszem, hogy valamit egyik nyelvről a másikra lefordítani, kivéve a nyelvek két királynőjét: a görögöt és la- tint, szakasztott olyan, mintha az ember a fla- mand szőnyegeket visszajáról nézné: igaz ugyan, hogy az alakok így is látszanak, de tele vannak szálakkal, ezek elhomályosítják őket, s koránt- sem oly tiszták, világosak, mint a szőnyeg színe felől. Aki könnyű nyelvből fordít, nem erőlteti meg sem szellemét, sem nyelvkészségét, éppoly kevésbé, mintha másolna. [...] Nem vonatkozik ez a megjegyzésem két híres fordítóra; az egyik doktor Cristóbal de Figueroa⁶, a *Pastor Fido*, a másik pedig Don Juan de Jáuregui,⁷ az *Aminta* fordítója, akiknek munkája olyan szerencsésen sikerült, hogy az ember csakugyan nem tud kül- lönséget tenni, melyik az eredeti, s melyik a fordítás. De még azt is bátor vagyok megkérdezni kegyelmedtől, vajon saját költségén nyomatja ezt a könyvet, vagy pedig a kiadás jogát eladta már valamely könyvárusnak?

– A magam költségén nyomtatom – válaszolt az író –, s a legelső kiadásból legalább ezer aranyat remélek, mert kétezer példányban nyom- tom, ami példányonként hat reáljával⁸ mind el fog kelni egy fütty alatt.

– Ezt ugyan eltalálta kegyelmed – jegyezte meg Don Quijote –, de úgy látszik, nem ismeri a könyvnyomtatók minden fortélyát s csalafinta- ságát, s hogy mennyire összetartanak. Annyit előre is mondhatok, ha kétezer példányt nyomat, olyan terhet vesz magára, hogy ugyancsak nyög majd alatta, főleg, ha a könyv kissé száraz és nem sikamlós.

– Eszerint inkább azt tanácsolná kegyelmed – mondta a szerző –, hogy valami könyvárusnak adjam el művemet; ez majd három maravédi- vel⁹ kiszúrja szememet, s még azt hiszi, hogy busásan megjutalmazott. Én nem azért adok ki könyveket, hogy híres legyek, műveimet már eléggé ismerik; nekem haszon kell, mert pénz nélkül a hír fabatkát sem ér.

– Adjon Isten sok szerencsét – búcsúzott el Don Quijote, és azzal továbbment egy másik

Cervantes (Zádor István rajza)

szedőasztalhoz, ahol éppen a *Lélek világossága* című könyv egy kinyomtatott ívét javították.

Ennek láttára Don Quijote így szólt:

– Az ilyen könyvek, bárha sok van, csakugyan méltók a kinyomtatásra, mert igen sok bűnös hasznára fordíthatja, és számos homályban tévely- gőnek fényre van szüksége.

Folytatta sétáját, egy másik asztalnál szintén korrigáltak. Megkérdezte a könyv címét; meg- mondták: *Az elmés nemes Don Quijote de la Mancha második része*, írta egy bizonyos torde- sillas-i lakos.

– Hallottam már erről a könyvről – mondta Don Quijote –, s igaz lelkemre mondom, azt hittem, hogy szemtelensége miatt már régen hamuvá égették. No, de majd ennek is meglesz a maga Márton-napja, mint minden disznónak. [Hazánkban: lúdnak.] A költött történetek csak akkor jók és érdekeseek, ha valóság vagy valószí- nőség van bennük; az igaz történetek pedig annál jobbak, minél igazabbak.

E szavak után s a fölényes megvetés kifejezé- sével arcán, eltávozott a nyomdából.

Mi meg, négyszáz évvel később élő nyomdá- szok, elgondolkozhatunk, hogy a nyomtatás technológiájától eltekintve, miben változott a világ?

6 Cristóbal de Figueroa (1540–1620) a kor legünnepeltebb spanyol költője. (Rómában – mint költőfejedelmet – meg is koronázták.) Ő volt az olasz szellem meghonosítója a spanyol irodalomban.

7 Juan de Jáuregui korának (1570–1649) neves költője és festője. Bernardo Tasso olasz költő (1493–1569) híres – száz énekből álló – *Amadigi de Guala* című költeményét spanyolra fordította. – Cervantes egyetlen portróját is ő festette, melyet 1912-ben találtak meg, és egy madridi múzeumban helyeztek el.

8 Reál: ezüstpénz.

9 Maravédi: kis értékű aprópénz.